

Жоржі Амаду (нар. 1912 р.) — визначний бразильський письменник, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами». Автор багатьох всесвітньовідомих творів: «Чорна прорізка», «Підпілля свободи», «Габрієла», «Пастірі ночі», «Дона Флора та її двоє чоловіків», «Крамниця чудес», «Козопаска Тьета з Агресте, або Повернення блудної дочки» тощо. Чимало творів Ж. Амаду перекладалося українською мовою, зокрема романи «Гереза Ватіста не хоче воявати» та «Кітель, сюртук, нічна сорочка» друкувалися в журналі «Всесвіт» (1974, 1981 рр.). Повість «Малий баїянець» (1982) має автобіографічний характер.

МАЛИЙ БАЇЯНЕЦЬ

Повість

1

Про цей випадок мати розповідала мені так часто, що він став для мене живою й реальною сценою, яка наче збереглася в моїй власній пам'яті: убито наповал коняка і закривавлений батько, що піднімає мене з підлоги.

Того дня я, дев'ятимісячне хлоп'я, повзав по веранді нашого дому: вже вечоріло, над плантаціями саджанців какао, над дрімучим, диким пралісом спускалися перші тіні. Батько мій, освоювач цього дикої цілинного краю, спорудив свою оселю недалеко від Феррадаса, містечка, що належало до нової муніципальної округи Ітабуна. Він посадив тут плантацію какао, культури, що стала джерелом збагачення для прийшлого люду. Освоєння земель супроводжувалося запеклою боротьбою.

Щоб захопити нові й нові ділянки незайманого лісу, нічийної землі на півдні штату Баїя, плантатори не гребували нічим: влаштовували на конкурентів засідки, плели політичні інтриги, наймали бандитів-жагуно; при кожній нагоді в хід пускали зброю і не щадили ні худоби, ні людського життя. В пошуках казкового Ельдорадо, де б золото валялося під ногами, з посушливого сертану¹ і з убогого, безробітного штату Сержіпе напливала робоча сила — наймитам доводилося орудувати не лише серпом та мотикою, а й рушницею. Але коли діло доходило до зброї, гору брали жагуно, снайпери, найняті за великі гроші. Шляхи цього краю, якими йшов хвалений поступ, усіяні хрестами, дерева какао удобрені людськими трупами.

Осідлавши свою улюблену кобилу, батько поїхав рубати тростину. Жагуно стояв за стовбуром гуяні, примостивши в розсоді гілки рушницю (так мені малює-

¹ Сертан — лісостепові райони Бразилії.

Jorge Amado, O menino, grapiúna, Publicações Evropa—América, 1982.

© Jorge Amado.

ться ця картина), і мав змогу старанно прицільитися. Що ж урятувало батька од вірної смерті? Може, він зробив різкий рух або кинь сипнувся збік. — у кожному разі вийшло так, що кобила дістала смертельну кулю, тоді аж плечі й крижі полковника! Жоана Амаду де Фарія зрештетило свинцевими шротиллями; ці шротини так і лишилися в нього під шкірою на ціле життя. З видимою неохотою, хоча не без хвастощів, він демонстрував їх під час материнних розповідей про цей драматичний епізод їхнього життя.

Поранений навіть спромігся підібрати сина і принести його в кухню, де готувала вечерю доня Еваллія. Йі він і вручив дитину, заляпану батьковою кров'ю. Подія ця сталася 1913 року. Я народився в серпні 1912 року на цій самій какаоївій плантації в маєткю, що називався Аврїсїдія. Батько мій ще підлітком покинув Естансію, доволі упорядковане місто в штаті Сержіне, яке, щоправда, тепер перебувало в стані занепаду, і подався освоювати землі на півдні штату Баїя. Разом з багатьма іншими учасниками безприкладної цїлїниної епопеї він закладав основнї культури какао, сприяв зародженню нових освітніх центрів. За кілька кілометрів від Феррадаса, між Льєусом та Ітабуною тепер зводиться університетський комплекс на кілька тисяч студентів, а в ті давні часи, лягаючи спати, моя мати клала під подушку зброю.

2

Не знаю, чи я справді бачив усе це колись своїми дитячими очима і відтак запам'ятав назавжди, чи ці картини створила моя уява на матеріалі почутих пізніше розповідей. Ось вони, ці картини: річка набухла від дощів, вода виходить з берегів, затоплює плантації, несе з собою худобу, дика пуща ніби мститься людям за її осквернення.

Повінь річки Камоєйри на початку 1914 року знесла наш будинок, повиривала з коренем какаоїві деревця, зміла телятник, у воді загинули наша корова, віслюки й кози. Батьки, прихопивши з собою яку-таку одежину, з дитиною на руках, утекли до містечка. У переповненому втікачами Феррадасі нас прилаштували в лазареті для прокажених і хворих на віспу, переобладнаному на притулок для жертв повені. За спогадами матері, цементну долівку ми тільки сполоснули кількома бляшанками води. Ніякої іншої допомоги ми не дістали, на цих безкраїх, ще не обжитих землях не було ні медикаментів, ні санітарок, ні лікарів.

Хтозна, може, саме завдяки цьому жахливому притулку, де я побував у ранньому дитинстві, в мене на все життя виробився імунітет до віспи. Всі щеплення, скільки мені їх робили, виявилися неективними. Навіть найперше в історії нашої місцевості — 1918 року, коли шкіру надрізували просто складаним ножиком. Уразливу до віспи Марію, нашу

¹ Полковник — почесне звання, що присвоювалося свого часу в Латинській Америці власникам більших чи менших маєтків. Нікогого відношення до армії вони не мали.

маленьку служницю, обметало пухирцями. В людей спухало передпліччя, піднімалася температура, вони почували себе недобре. А в мене ніяких симптомів. Я лавив собі по деревах, ганяв по пляжу. Віспа вийшла до складу моєї крові.

3

У ті часи населення нашого краю косячи чорна віспа, маларія, пропасниця. Яка пропасниця? Не знаю, пропасницею називали кожну смертельну хворобу. Може, то був тиф? Щоб дати уявлення про жорстокість і підступність пропасниці, люди казали, що вона вбиває навіть подієцького.

У період дощів хвороба переростала в епідемію, то вже була не пропасниця, а справжня моровиця. Вона приходила з глибини сільви, слідом за зміями жаракусу і гримучками. Якщо пропасниця вбивала людей сотнями, то моровиця буквально спустошувала міста й села, від неї не було порятунку.

Так само не було ліків і від чорної віспи. Через велику заразність цієї недуги хворих доводилося тримати в ізоляції у лазаретах, віддалек населених пунктів. Ті, хто якимсь чудом виликувався од віспи, залишалися на все життя з рябини лицем і руками. Ще й досі без здригання не можу згадати моторошної картини того дитинства: хворих на віспу несуть, волочать у десятчанних мішках до лазарету ті, хто вже перехворів на цю страшну недугу і, якимсь дивом виживши, став невразливим до зараження.

Идучи пліч-о-пліч зі смертю разом із кількома родичами, я довго супроводжував мого хворого однокласника, а потім дивився вслід, аж поки носій, що ніс його у мішку, зник на дорозі, яка вела за

міську околицю. В моїх книжках завжди є віспа і хворі на віспу, вони лишилися зі мною на все життя.

4

На узбережжі Понтала, на пляжі дивної краси хлопець скаче верхи на гроні зелених кокосів, злітає в повітря, летить над портом і кораблями, живе в напів'яві-напівсні. На крупі його імпровізованого коня сидить фея, принцеса, зірка, — одягнута в лахміття сусідська дівчинка; дивлячись їй в усміщені очі, хлопець прислухається, як у ньому пробуджуються перше почуття. Дівчинка привчарувала його. Лукава і свавільна, вона манить, тікає і знов вертається; батько її, перевізник, цілий день проводить на містку легкого суденця, перевозячи людей і вантаж з одного берега затоки на другий, з бідного передмістя Понтала до багатого міста Іаусує. Пришвартовані до причалів маленькі кораблі байнські компанії перетворюються то в трансатлантичні лайнери, то в піратські судна, на яких хлопець мандрує на край світу, переймає й перемагає в бою лиховісних піратів — грозу морів, рятує полонену принцесу.

Зубожілі батьки хлопця тепер живуть із того, що ріжуть і чнають шкіру для черевників на дерев'яній підосві — таманко. Дім бідняків — це і житло, і фабрика, але хлопець живе на пляжі, на стикі річки й океану, могутніх валів і тихих вод, лісу кокосових пальм і вітру, і, дивлячись на дівчинку, відчуває, як калатає його маленьке сердечко. Як її звали? Ім'я дівчинки загубилося, в пам'яті лишилися тільки скачки верхи на

пальмовій гілці, химерна мішанина з історій про феї і піратів, які йому розповідала доня Евалдія. Залишилися в пам'яті смагляве личко і гладеньке волосся кабо-верде — метиски, його першої насті. Пасія — може, це занадто сильно сказано, в такому ранньому віці то, звісно, ще не кохання, зате дуже виразно відчувається спорідненість душ!

Підкорювач цілини, какаоовий плантатор, розкроє шкіру, шне таманко, його єдина мета — заощадити якийсь гріш, щоб дістати змогу знову продрратися з сокирою крізь лісові відкрити нові шляхи, саджати плантації какао. Проте це тривало недолго: пляж і свист вітру у вухах, кокосові пальми й кораблі, пісні і місячна повня, западі могили на перехресті далеких доріг і нічні перестрліки.

І от хлопець уже не живе більше в будинку фазенди в Феррадаі. Відтепер він у Тараранзі, під Секейро-до-Еспінью, де серед боліт і лісових доріг, протоптаних ногами жагуно і кошматами висюкві, нав'ючених мішками з какао, народжуються виселок під назвою Піранжі, нинішнє місто Ітажуїне. О епічні часи заснування нових міст!

5

Деякі словникові та енциклопедичні статті й бібліографічні анотації твердять, ніби я народився в Піранжі. Насправді все відбувалося навпаки: це я був свідком народження і розростання Піранжі. Коли я вперше приїхав у ці місця, зручно вмявшись на луці сідала батькового коня, виселок складався з трьох будиночків, що стояли віддалік один від одного. Залізниця сюди не доходила, до станції Секейро-до-Еспінью було далеко.

Незабаром тут простяглася довга вулиця з житловими будинками, що чергувалися із складськими приміщеннями для зберігання какао. З'явився бар з задніми кімнатами для гри, в брудних провулках відкривалися домн розпусти. Звідусіль понаїжджали авантюристи, мандрівні торговці-левантієць придурили валізи з товаром, збираючись відкрити магазини і крамнички, один місіонер, що розмовляв з німецьким акцентом, примчав наставляти на праведний шлях грішників і безбожників, одчаюг і гордіів, протвників будь-якої влади, небесної чи земної.

Скоро убоге містечко зажило бурхливим життям, грошам тут не знали ліку. На вулиці, в бараках повій, у гральних залах загриміли постріли. Людське життя цінувалося дуже невисоко, ним розплачувалися за клопоть землі, за усмішку кралі, за партію в покер. Я зростаю разом з Піранжі, був свідком відкриття першого магазину, появи першого механічного екіпажа, який привіз пасажирів з Секейро-до-Еспінью. Тут я пізнав людей з левиним серцем, яким сам чорт не брат, тут мій дитячий сон ніжно пильували мешканки кривих завулків.

Дуже добре запам'ятався мені один епізод, що відбувся вночі у Тараранзі. Відтворити цю жарку і страшну ніч я можу не на основі розповідей інших, а сягнувши до глибини власної пам'яті. Скільки ж це було мені, малому, років? П'ять, може, з гаком, але не більше шести. Раннє дитинство датувати важко. В кожному разі, я ще пішки ходжу під стлі. Розбуджений собачим гавкотом, до якого прилучаються інші шерехи на подвір'ї перед будинком, я стаю невольним підглядачем. Щоб мене ніхто не бачив, я зачіпаюсь на веранді, але де саме, не пригадую.

Зате дуже чітко пам'ятаю грізну картину: в темряві мигтять обличчя, колдуються тіні, чуються голоси, кінське іржання. Мій батько верхи на чорному мулі — кращому, за його твердженням, від будь-якого коня, кабри¹ — на віслоках, оскільки на наших багнистих, вибоїстих, крутих дорогах коні дуже не надійний верховий транспорт. Коней використовують лише для полковницьких парадів на вулицях Ільєуса та Ітабуни, вярдавши в срібну зброю.

У сідлах — гвардія. Командує кабрами Аржеміро, альбінос сержіпано², що служив могому батькові в Феррадазі і тепер знову поряд з ним у Тараранзі, відомий своєю хоробрістю, з револьвером, заткнутим за пояс. За Аржеміро — висуватий бистрокий метис-поміщик і громадський діяч Бразілаво Жозе дос Сантос — кум Браз, найкolorитніша постать мого дитинства. Браз — не тільки кум, а й вірний друг полковника Жоана Амаду, завжди був наповхати в скрутку хвиліну. В краю какао годі знайти хоробрішу людину, ніж він, — так Браз запевняв сам, і його слова не розходилися з ділом. Через кілька років я бачу, як він один виступив проти цілої банди, підсланої політичними противниками з метою вчинити заколот у Пранжі. Самої його появи на вулиці — він устав з-за столу, де ми вечеряли, взяв револьвер і вийшов надвір — було досте, щоб заворушення припинилося, і жагунсо кинулися врозтіч. Він був правою рукою Базіліо де Олівейри в його епічній боротьбі за право володіти землею.

Обзрослий загін рушав. Звичайно, це тільки жменька людей, але мені він здається армією. Моя мати, худа й сумирна жінка, мовчки проводжає в чергову поїздку до Ітабуни свого чоловіка — разом з приятелями і найманцями він повинен забезпечити обрання в депутати свого небожа. Аргументом на користь цього обрання повинна стати зброя. Тільки годі, коли кавалькада зникає, мати звертає увагу на хлопця, що прччався на веранді. Вона бере сива на руки і пригортає його до грудей.

Нижню віддану своїм братам, теж каваоном полковникам (мій дядько Форту-

нато, дуже романтична фігура, дорогою ціною заплатив за свій титул і свої землі: він втратив у бою одне око, а на його руках бракувало кількох пальців), вірна дружина, послужлива і мовчазна, з чийх вуст ніхто ніколи не чув скарги, вона ненавиділа цей жорстокий світ, де їй судилося жити. Коші і люди пропали в нічній птьмі. На веранді разом із доною Евалейо залишилися хлопець і смерть. Смерть, незмінна супутниця мого дитинства.

7

Тема любові і смерті моя постійна тема, лейтмотив могої романної творчості. Ця думка Іллі Еренбурга, висловлена ним у передмові до російського видання «Безкрайніх земель» і підхоплена іншими критиками, цілком слушна, вона пояснюється тим, що мое раннє дитинство минуло на землях, захоплених і відстоюваних аз зброєю в руках, у жорстокому світі пошестєй, моровиць, отруйних гадок, крові і придорожніх хрестів і водночас у світі моря і бризу, пляжних пісків і пісень, дівчат голубиної душі. І в Понталі, і в Пранжі я живу передчуттям любові, а смерть для мене буденне видошче. Життя у малого хлопця кипуче й насичене.

У ярмаркові дні Аржеміро садовить хлопця на луку сідла й везе в Пранжі на казкове, фантастичне свято. Оце в такій школі я навчався — поміж мішками з квасолею й борошном, шматками в'яленого м'яса, плодами хлібного дерева, гарбузами, гронами бананів, коренями ямс і солодкої маниоки, серед лоду — чоловіків і жінок, чорних, як земля, які й самі пахуть землею. Які ж любові були хлопцеві ці поїздки в Пран-

¹ Кабра — метис від шлюбу мулатки і негра.

² Сержіпано — мешканець штату Сержіпе.

жі в компанії неонів і жагунсо: вони розширювали його обрії, вчили дивитися на все неупереджено.

А хіба міг хтось захопити мене більше, ніж Аржеміро, цей легендарний сміливець, або Оноріо, велетень-негр, що став постійним героєм моїх книжок, починаючи з роману «Какао»? Перед Оноріо тремтіли всі, але я із ширим серцем можу поспівдити, що цей чоловік відзначався безмежною добротою і незрівнянною делкатністю.

Хлопцю треба було чекати кілька років, щоб дістатися доступу у гральні зали в глибині бару, де полковники і крамарі-араби ризикують своїми грішми і життям, граючи в покер, — тасувати колоди і вчитися блефувати він ще малий. Однак квартири самотніх веселих жіночок йому знайомі змалку, оскільки Аржеміро (та й Оноріо) ніколи не покидали Піранжі, не побувавши в гостях у мешканок кривих завулків.

Під час цих візитів малий переходив з рук у руки, його наперербії голубили, пестили, кожна з жінок виявляла до нього материнську ніжність. А Лаура, блдолиця, довгокоса красуня, навіть розповідала казки про вовкулак і співала коліскові.

8

— Диви, не прохопися доні Евладі чи полковникові, у кого ми буваємо... — застерігав Аржеміро, просив Оноріо. — Якщо батьки дізнаються, все піде шкереберть.

Хіба ж міг я прохопитися?! По-перше, я неймовірно пишався довіреною мені

9

Іх називали пропащими жінками, по-кидьками людства. А для мене вони були спершу матерями, а потім і подружками, вірними, послужливими, люблячими й палкими. Вони колісали мене, веселяли в мене сміливі надії, допомагали переносити біль і самоту, живили мою поезію. Безправні, гнані, переслідувані, ошукувані, скинуті на дно, вони зберегли в собі невичерпні запаси ніжності, незнищену потребу любити.

Про що мені лишалось писати, як не про повій і волоцюг? Якщо з-під мого пера вийшло щось гарне, то я завдячую це отим невдахам, жінкам, затаврованим розпеченим залізом істотам, що опинилися на останньому щаблі убозтва. В житті й літературі мене щораз більше приваблюють зневажені й упосліджені, кому не знайшлося місця за жодного ладу і в жодному суспільстві. Позбавлені будь-якого фанатизму і найменшого натяку на владу, вони і є справжніми носіями гуманізму. Бо чого вартий Наполеон у порівнянні з Пастером і Чапліном?!

10

Волоцюги завжди посідали помітне місце в моєму житті. А познайомився я з ними вперше тринадцятилітнім хлопчиком, коли втік з езуїтського інтернату і рушив через сертан у штат Сержіє, де жив мій дід. Відтоді з ким із них я тільки не дружив за мого привільного хлоп'яцтва, яке минало у місті Сальвадор та в Бухті Всіх Святих. Друг волоцюг, човнярів, базарників, капоеристів¹, торгового люду і ревнителів кандомбле². Більше того, я й сам був одним із них.

¹ Учасники капоейри, народної боротьби під ритмічну музику.

² Кандомбле — негритянська язичеська церемонія.

Край какао для волоцюг ніколи не був райським куточком, на людину тут завжди чекала тяжка праця, запекла боротьба за шматок хліба. Я знався й вивдився з авантюристами всіх мастей: у гонитві за легкою наживою вони прибували стежками, прокладеними для вивозу какао, самовільно присвоювали собі всілякі титули, сподіваючись пошити в дурні простакуватих полковників. Проте какаові полковники виявилися не такими вже простаками, вони грали в покер не згірш, ніж орудували революерами й парабелумами. Деякі із дурисвітів-заброд наклали голову в кабарі Ільєуса та Ітабуні, у гральних домах Агуа-Прети та Пранжі. Інші прижилися на новому місці, загрузили по коліна в какаовій патоці, призначилися корчувати сільву чи доглядати плантації.

Я ріс і набирався розуму в середовищі бандитів, пройдисвітів і картярів. Читати навчився ще до школи в Понталі, розглядаючи газету «Тарде». А гру в покер засвоїв у готелі «Кольєйо», зазираючи через плече свого дядька Алваро Амаду, уважно стежачи за його грою і ставками, угадуючи черговий хід кожного партнера. Правила гри в покер і місцеві звичаї цілком допускали махлярство. В Ітабуні набірна трійка складалася з якоїсь пари і туза чи короля, а в Пранжі — з трьох одномасних карт. Але найважче було виграти на фішку, наважитися битися об заклад з полковниками-товстосумами. Успішно блефувати могла тільки спритна й методична людина. Для мого дядька Алваро не було більшої втіхи, як вигравати без участі у гри, лише підказуючи партнерам; пристрасть ця рідкісна, але дуже заразна. Цілі вечори я стежив за покеристами — навіть сьогодні мені незрозуміло, чому ці круті чоловіки терпіли присутність допитливого хлопчиська, захопленого азартною грою. Дядько Алваро тільки кувовдив мені кучері та підморгував.

11

Герої моїх художніх творів — це люди, яких я зустрічав у житті і які стали часткою мого життєвого досвіду. Такими є, зокрема, й какаові полковники, що діють у моїх книгах. Як на мене, то всі ці полковники мають у собі щось від мого дядька Алваро Амаду, чарівного чоловіка, що не лише опікувався мною, а часом навіть довіряв мені свої секрети.

Дядько Алваро, наймолодший брат мого батька, наслідуючи його приклад, ще хлопчиком покинув штат Сержіпе і подався у край какао. Фазендейро, комерсант, майстер на всі руки, він був веселу і смішко. Серед численних захоплень найбільше вабила його гра, він міг дні і ночі сидіти з картами в руках, сліпо вірячи в щасливу долю, чекаючи зручної нагоди для гри ва-банк. Його обожнював.

Людина рідкісної привабливості, він ніколи не журився; варто йому було кудись прийти, як починалися веселощі й братання. Він мав свій погляд на речі і навіть свою мораль, пристосовану до вимог життя в такій дикій закутині: з крутіями треба поводитися по-крутіїському — був його девіз, якого він і не приховував. Легко заробляючи гроші, він ще легше їх спускав, жилося йому завжди сутужно, але він залишався щедрим, хоч іноді й за рахунок третіх осіб.

Він тішився своїм незняям у грі, пивався тим, що принаймні раз на тиждень грав у жого до бішо¹. Але вважав, що незняія незняїям, а вминая теж треба докладати. Я не знаю нікого іншого, хто знаходив би стільки грошей на вулиці тільки тому, що пильно дивився на ходу собі під ноги. В довгий сезон дощів він призначався з'являтися на збори й урочистості із старою парасолькою, яку залишав у передпокої серед інших. Ідучи додому, він забирав собі кращу і новішу.

Розповіді про його вибрики — так дона Евлалія називала не завжди благородні вчинки дівера — зачаровували мене. У деяких з них довелось брати участь і мені, і це наповнювало мене марнослаством.

12

Один з вибриків дядька Алваро особливо закарбувався в моїй пам'яті, оскільки для його успіху доклали зусиль і

¹ Жого до бішо (бука. — звірна гра) — підпільна лотерея, розігрувана на білети державної лотереї. Ставки робляться на кішечі цифри номерів білетів, на який припаде виграш. Назва пов'язана з тим, що кожна серія відповідає назві якоїсь тварини (п о р т у г.).

я. Можливо, я ще використаю колись цей матеріал у творі — для такої по-статі, як мій дядько, замалі рамки короткої повістнини, вона вимагає для себе роману.

Це сталося на шостому чи сьомому році мого життя. Ми саме перебралися до Ільєуса. В нашому домі, розташованому біля готелю «Коельйо», неподалік від центральної міської площі, дядько Алваро, незважаючи на протести мого батька, організував вигідний бізнес — торгівлю цілющою водою, привезеною із штату Сержіпе.

Цілющу воду виявили зовсім недавно в маленькому містечку сусіднього штату, на землях поблизу каплички Носа-Сеньйора-до-О. Зглянувшись на молитви матері хворої дитини, свята дівка О благословила джерело і сповістила про його існування змучений горем богемільній жінці — так твердив власник цієї землі, печери і джерела, з якого щедро била вода. Дитина напилася води і зцілилася. Звістка про чудо облетіла все узбережжя. Після цієї події сталося нове чудеса, печера перетворилася в місце паломництва і склянку води почали продавати по сто реїсів.

Поголоска, сповнена цілком вірогідних подробиць, скоро досягла краю какао. Деякі хворі одразу вирушили на лікування. Живий доказ чудодійної сили, наданої джерелу святою дівкою О, вони верталися додому цілком здорові, їхні нестерпні болі, хронічні захворювання і навіть нібито невиліковні недуги де й поділися. Для зцілення досить було кілька днів понити цілющу воду й відторхотити належну кількість реїсів «Аве Марія». Прочувши це, прочани по-

сукули хмарою. З ними вирушив і дядько Алваро, жертва несподіваного і гострого нападу ревматизму. Він вирішив скористатися подорожжю ще й для того, щоб провідати мого діда, який мешкав у Ітапорані.

Повернувся він геть зцілений од ревматизму і захоплений лікувальними властивостями знаменитої води. Щирий християнин, дядько Алваро не вдовольнився самою подякою святих, поставивши кілька свічок у її капличці. Бажаючи простерти чудо на хворих, позбавлених змоги поїхати до штату Сержіпе, він повантажив на корабель байянської компанії, яким плів у порт Ільєус, дві великі бляшанки з-під гасу, вивопнені цілющою водою, а крім того, захопив образок Носа-Сеньйори-до-О, бо біля печери все більше розгорталася жвава торгівля предметами культу. Повернувшись додому, дядько Алваро оголосив, що продає за доступною ціною чудодійну продукцію божественного милосердя, розлиту у флакончики. Наживатися він не збирався, тільки хотів допомогти близькому, простраючи на інших те чудо, благо якого зазнав на собі.

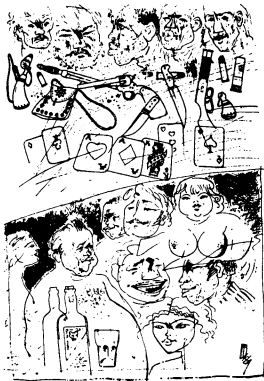
Полковник Жоан Амаду намагався перешкодити божественній торгівлі, навіть прочитав братові мораль, але хто встоїть перед симпатією і красномовством дядька Алваро? За його запереченнями, чудодійна сила води збергалася, якщо бляшанки не вичерпувати до дна, а спорожнювати тільки наполовину й доливати звичайною водою. Таким чином цілюща вода, змішуючись із доливою, підтримувала властивості, дані їй мадонною. При цьому, ясна річ, не треба забувати про благодатну дію молитви.

У цій плідній дядьковій діяльності я став його компаньйоном: черпаючи із звичайнісіньких бляшанок з-під гасу, оздоблених для гарантії достеменності маленьким образком святої дівки О, я наповнював пляшечки, які одразу виривали в мене з рук хворі, що стояли довгою чергою.

Привезеної з штату Сержіпе води, розлитій за економічним дозуванням дядька Алваро, вистачило більш ніж на місяць. Забезпечивши клієнтуру в Ільєусі, дядько повів дві заново вивопнені бляшанки в Ітабуну, де хворі також давно вже вимагали цього казкового напою.

У відповідь на критику брата і братової дружини дядько Алваро докладно перераховував чудеса, які принесла хворим продана нами вода. Найдивовижніше, що до нас додому приходили люди подякувати дядькові Алваро за його допомогу. «Дякуйте пречистій дівці О», — скромно відповідав він. По-моєму, в глибокій душі він справді вважав себе за благодійника.

Щоправда, мене ще й досі мучить цікавість: чи привезена дядьком Алваро вода у тих двох бляшанках справді була із штату Сержіпе, чи він її набрав прямо на кораблі? А втім, яка різниця. Незалежно від того, звідки вона, з далекого джерела, з судна чи з крана нашої

кухні, ця вода робила чудеса. Вилікувала масу людей, принесла мені кілька крузядо — крузядо була тоді крупна монета, вартістю в чотириста рейсів — мій дядько щедро віддячував своїм помічникам.

Коли я втік з сзуїтської школи, поїхати по мене в штат Серхіпе погодився дядько Алваро. Я чекав громів і блискавок на свою голову. Але не почув від нього ні лайки, ні слова докору. В його усмішці я прочитав співчуття і схвалення.

13

На перших порах освоєння земель, з огляду на силу-силенну отруйних змії і гадюк, свої житла фазендейро зводили здебільшого над синарниками чи поблизу них. Пандир сала, що вкриває свиней, надійно захищає їх від смертельних укусів змії, і безрогі залюбки гризуть і пожирають гадюк. Деякі ж хазяї самі розводили змії жібойї, ці удави краще від усіх котів розправлялися з мишами.

З розширенням фазенд і ростом багатства скромні, споруджені абияк будинки обертаються в каза-гранде¹, подібні до цукрових енгеньйо² району Реконкаво чи сертанезьких латифундій, що хизуються комфортом і розкошами. Вони зводяться в чистому місці й оточуються круговими верандами. Садиби в них упорядковані, поряд із силою свійських тварин і птиці тут можна побачити й одомашнених лісових птахів. Моя мати, наприклад, разом з курми вирощувала й жаку та мутунів³. Деякі фазенди пишались фруктовими садами, насадженими в затілім каза-гранде, там на деревах рясніють апельсини, мандарини, лимони, карамбола, горішки, ананаси, жамбо, пітанга, манго, кажу. Жакейра⁴, сапотізейро, умбузейро і кажазейра⁵ ростуть у незайманому лісі, а жака був нашим головним фруктом, ласощами для сім'ї, добрим кормом для корів та ослів.

Розкіш зростає разом із владою і марнославством полковників, кожному хочеться почванитися ще більш багатством. У сусідніх фазендах я бачив роялі — неблаганенно, яким чином їх завезли в таку глушину. Мій батько задовольнився купівлею грамофона, цей інструмент немало дивував наших наймитів.

Навпроти каза-гранде, в маєтку Жозе Ніке квітне вишуканий сад з троянд і гвоздик. Взагалі Жозе відзначався надзвичайною вишуканістю і в одязі, і в манерах. Чорний негр, сміливий підкорювач незайманої пущі одягався дуже чепурно і був ще одним ангелом-охоронцем мого дитинства.

Але найбільше мене захоплювали французькі олеографії, які розповсюд-

¹ Каза-гранде — дім поміщика.

² Енгеньйо — садяба з плантацією цукрової тростини і невеличкою цукроварнею.

³ Жаку, мутун — птиці з роду курячих.

⁴ Жакейра — хлібне дерево.

⁵ Сапотізейро, умбузейро, кажазейра — фрукт і дерева.

жував по какаових фазендах мандарини торговель-араб. Вони відтворювали європейські краєвиди, сільські заштійні куточки з замками і вітряками, моріжками і квіти, пастушків і пастушок. Мене вражав різкий контраст цих краєвидів з нашими дикими землями, де ще панували змії і пошесті, землями, щойно освоєними під плантації какао. До пастушок, що пасуть гусей, я на все життя залишився небайдужий. Ще й досі стоїть у мене перед очима в голубуватому мальовничому серпанку діва з розпущеними косами і з хвостинною в руках, задвлене кудись у далечині.

14

Одного чудового дня в порту Ільєуса висадився загін військової поліції під орудою полковника, що прославився своїми жорстокими заходами, завдяки яким йому пощастило навести лад у сертані. У нього був наказ покінчити з бандитизмом у краю какао. Ця скороспішна постанова уряду штату була продиктована не тільки бажанням установити порядок і законність у нашому краї, вона крила в собі політичні мотиви. Полковник і його солдати не збиралися брати полонених. Марно було здаватися, капітулювати: суд відбувався тут же, на місці.

Жозе Ніке був серед тих, кого уряд вважав своїми заклятими ворогами, — негр підтримував опозицію і поставив її на службу свій карабін. Його землі межували з землями мого батька. І каральний загін обложив маєток гордого зухвалого негра.

З розмов, почутих у каза-гранде і в халупах неонів, хлопець знав, яка не-

безпека загрожувала його приятелів Жозе Ніке. Він любив свого сусіда: хоч той був бешкетник і розбійшак, але, вертаючи з поїздок у Сальвадор і в Ріо (принаймі раз на рік він їздив до столиці оновлювати свій гардероб), він завжди привозив хлопцеві якусь дорогу дрібничку або дивовижу. Слухаючи балачки, хлопець переживав тривожні дні. Пеони побігли до закладу: чи пощастить Жозе Ніке врятуватися цього разу?

І ось свіжа новина: начальник військової поліції і ватажок жагунсо зустрілися на узліссі. «Ти арештований!» — крикнув полковник в обличчя Жозе і розрядив свій револьвер, сподіваючись покласти Жозе на місці. Але той зміг сховатися в лісі. За відкатом тягнувся кривавий слід. В нього влучили три кулі, і всі вважали його приреченим. Кільце облави навколо втікача зжувалося, Аржеміро повів хлопця показати йому військових-поліцейських. Вони були такі самісінькі, як жагунсо, єдина різниця — форма.

Минали дні, Жозе Ніке ховався в лісі. Всі стежили за грифами-урубів: коли бандит помре, вони почнуть кружляти на бриючому польоті, і можна буде розшукати його останки. Так казали поліцейські, повторюючи слова свого хвальковитого начальника. У хлопчика стискалося серце, але надії він не втрачав: Жозе Ніке, за твердженням Оноріо, невразливий для куль.

Глупої ночі хлопця збудив стукіт у двері. Жозе Ніке, в подертій одежі, бруднячий, зголоданий, змучений спрагою, більше скидався на мару, ніж на живу людину: дві кулі сиділо у нього в передпліччі, а третя розсікла обличчя, і воно розпухло, загноїлося. І все-таки гість усміхнувся хлопцеві, що побіг при-

нести склянку води, доки доня Евлалія шукала вату, йод, чудодійну мазь і чисті бинти. Вона затопила грубу, щоб відігріти страви.

Ну от, голод і спрага вгамовані, лише вмиє, поранена рука укріплена на перев'язі. Проте сісти на коня і їхати в супроводі Аржеміро та Оноріо, що взували йому допомогти, Жозе Ніке рішуче відмовився. Тікати зручніше пішки і одинцем. Гість подякував за поміч і рушив у невідому напрямку. А поліцейські все сиділи круг лісу, чекаючи, коли почнуть кружляти урубів. Так вони й не дочекалися.

Десь через місяць надійшла новина: Жозе Ніке об'явився живий-здоровий у Ріо-де-Жанейро. Зумівши добратися до Ілзеуса, він поплив на південь, сховавшись на борту судна каботажного плавання. Судновий лікар його вилікував. На radoцax наймити влаштували свято: грав акордеон і скрипки, все селище танцювало, доскоху піло-гуляло. Веселий, незабутній день.

15

Для малого баїтця, позбавленого волюнції, що панувала на сільських вулицях, серед плантацій і звирят, пальмових гаїв і щойно утворених виселків, єзуїтський Інтернат став ув'язненням, спробою приборкати його, змалити, змусити жити позиченим розумом. Батько віддав мене в цей Інтернат з найкращими намірами: він хотів, щоб я виховувався в найкращому учбовому закладі чи принаймі в закладі з найкращою репутацією. Він навіть не уявляв, яке насильство вчинив над сином.

Подібне відчуття задухи, обмеження я спізнавав кілька разів у житті. Бажаючи прислужитися доброму правому ділу, я не раз погоджувався брати на себе і виконувати непрямі для мене обов'язки, наприклад, два роки я був депутатом федерального парламенту, хоча не зміг виступати з публіцистичними промовами і не любив сидіти в депутатському кірсілі. З тієї ж таки причини в декількі періоди свого життя я приймав і утверджував концепції, правила й тези, чужі для мене, я жив чужим розумом.

В єзуїтському коледжі падре Кабрал підсував мені своєю еретичною рукою «Гуаліверові мандри», і ця книжка підказала мені шляхи до визволення, відкрила двері темниці. Єресь падре Кабрала була крихтита і аж ніяк не торкалася релігійних догматів. Він виявився еретиком лише в методах викладання португальської мови, але навіть такий маленький бунт приніс добрі плоди. Крамола завжди плідна і творча, вона прокладає нові шляхи. Правовірність веде до застою: ідеї і люди дряхліють, укриваються цвільлю.

Нічим незамінний досвід зрештою показав мені, як важливо думати власною головою. Щоб думати і діяти на власний розсуд, я власні дуже високою ціною, ставши живою мішенню, в яку цілять усі крайні ортодокси. А втім, я ще дешево відбувся.

Хіба біді нашого часу не породжені доктринерством? Хіба догматичні приписи не присиляють, не дуться творчої думки, хіба зашкарублі норми не стримують розвитку людини?

Я мрію про революцію, що встановить нове суспільство, в якому кожна людина матиме право їсти, працювати, любити, жити повнокровним життям незалежно від її взятки з владою. Ви скажете — безглузда мрія? Але ж наше, може, найбільше право, право невідчужуване — це право на мрію. Єдине, яке не може урізати чи використити жоден жорстокий диктатор.

Єдиним моїм рятунком від косності інтернату стало море — рейд порту Ільєуса, пляж передмістя Понтала, штильний чи бурхливий океан.

Натхненний красномовцем, падре Луїз Гонзага Кабрал, був зіркою коледжу, його недільні проповіді приходило слухати все байняське товариство. Вражав він красномовством і на уроках словесності, розповідаючи про творчість португальських письменників. Він піднімав нашого викладача мови падре Фаріа, коли той хворів. Його викладання йшло врозріз із старою методикою.

На відміну від падре Фаріа, падре Кабрал не змушував нас аналізувати «Лузади», шукаючи неслухняний підмет і членуючи речення, зводячи всю багатопланову поему до набору граматичних правил, від чого Камоєнс робився нам неанансним, натомість падре Кабрал, собі на втіху і нам на подив, декламував учням епізоди епопеї. Незважаючи на його заморський акцент, вірші захоплювали нас і скоряли своєю художньою силою. Він читав нам і прозу Алмейди-Гаррета і Еркуляно¹, сцени з «Брата Луїз до Соуза», уривки з «Легенд та повістей». Полум'яний патріот, він хотів показати нам велич Португалії, Португалії великих мореплавців та великих поетів. Падре Кабрал добився значно більшого, ніж сподівався: замість втокмачувати нам у голови португальську граматику (чи косні норми не відповідали живій мові бразільців), він сколихнув нашу увагу, пробудив у нас смак до літератури, до гострого живого слова. Уроки португальської словесності перетворилися на свято.

Темою першого твору, який задав нам новий викладач португальської мови, було описати море. Весь клас працював з натхненням, і оскільки ми всі марили морями Камоєнса, де ніхто з нас ніколи не плавав, то дуже сумлінно перекатали епізод з Адамастором². Я

¹ Ж. Б. Алмейда-Гаррет, А. Еркуляно — португальські письменники XIX ст.

² Адамастор — один з титанів, синів Землі, персонаж поеми Камоєнса «Лузади».

ж, Інтернатський в'язень, гужив за пляжем Понтала, де мені так привільно жилося і гарно мріялося. Отож у своєму творі я описав рейд порту Ільєуса.

Падре Кабрал забрав наші твори і перевірів їх у своїй келії. На наступному уроці він, сяючий і врочистий, заявив: йому пощастило відкрити у нашому класі справжній літературний талант. І попросив уважно вислухати твір, який він зараз прочитає. Я певний, додав він, що в майбутньому автор цього твору стане відомим письменником. Падре Кабрал не скупився на похвалу. Мені якраз минуло одинадцять років.

Так я став урівень з футболістами і з тими, хто тримав пальму першості з математики та богословства, разом із ними мене почали готувати на медаліста. Мене запросили до літературного гуртка, і я опинився серед визнанних своїми талантами старшокласників. І все ж я не переставав почувати себе в'язнем, це відчуття не покидало мене протягом двох років, поки я вчився в суцільській школі.

Однак в нудному житті Інтернатського учня сталася відчутна зміна: падре Кабрал взяв мене під свою опіку і давав мені читати книжки з своєї бібліотеки. Спершу «Гудліверові мандрі», потім португальську класику, переклади англійських та французьких прозаїків. Відтоді я захопився Чарльзом Діккенсом. До знайомства з Марком Твенном ще не дійшло, американець не належав до улюбленців падре Кабрала.

Начитаного і симпатичного ченця-португальця я згадую з великою ніжністю. Не тому, що він угадав у мені письменницький хист, а тому, що прищепив любов до книжок, відкрив світ великої літератури. Він допоміг мені перетерпіти два інтернатських роки, скрасив мою в'язницю, мою першу в житті в'язницю.

Я втік на початку третього навчального року і перетнув серпан від Сальвадора аж до штату Сержіпе; там і почалася мої університети.

З португальської переклав
Анатоль ПЕРЕПАДЯ

Ілюстрація Флоріану Тейх-Гейру